
प्रकरण पहिले

प्रास्ताविक

- १.१ : संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी
१.२ : संशोधन समस्येचे शाब्दांकन
१.३ : संशोधन विषयाचे महत्त्व
१.४ : संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचे समालोचन
१.५ : संशोधनाची उद्दिष्टे
१.६ : संशोधन पध्दती
१.७ : संशोधनाच्या मर्यादा
१.८ : प्रकरणीकरण
-

प्रकरण पहिले

प्रास्ताविक

१.१ संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी :

भाषा हा पाया धरून १९५६ मध्ये भाषावार राज्य पुनर्रचना करण्यात आली. महाराष्ट्रात मराठीला लोकशाही शासन प्रणालीशी सुसंगत असे रूप देण्यात शास्त्रशुद्ध प्रयत्न १९६० पासून म्हणजेच महाराष्ट्र राज्याच्या स्थापनेपासून करण्यात आले.

मराठीचा शासन व्यवहाराची भाषा म्हणून विकास होण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने १९६० मध्ये भाषा संचालनालयाची स्थापना केली व मराठीतील नामवंत कौषागार, भाषा पत्रकार, प्राध्यापक व समाजप्रबोधक यांचे एक भाषा सल्लागार मंडळ नेमले. या सल्लागारमंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली शासन व्यवहारातील मराठीची जडणाघडणा करण्याचे काम सुरू झाले. तत्पूर्वी महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री श्री. यशवंतराव चव्हाण यांनी महाराष्ट्राच्या राज्यकारभाराची भाषा मराठी असेल असे घोषित केले होते. या घोषणेनंतरच शासन व्यवहारातील मराठीची अंमलबजावणी सुरू झाली. महाराष्ट्र राज्याच्या निर्मितीनंतर बहुसंख्य लोकांची भाषा म्हणून मराठीला या राज्यात राज्यभाषेचा मान मिळाला. यावरून मराठी भाषेचा विकास झालेला आढळून येतो. मराठी भाषेचा सन १९८५ पर्यंत कार्यालयीन भाषा म्हणून सर्रास वापर व्हावा ही अपेक्षा होती.

राज्यकारभाराच्या माध्यमाचा प्रश्न हा एका दृष्टीने शैक्षणिक माध्यमाशी निगडित आहे. प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण मराठी

माध्यमातून देणे योग्य आहे. प्राथमिक स्तरावरील मुलांचे वय ६ ते १४ वर्षांपर्यंतचे असते. मुले इयत्ता ७ वी उत्तीर्ण होऊन इयत्ता ८ वी मध्ये प्रवेश घेतात तेथे त्यांना शुद्ध लिहिता येत नाही. सुस्पष्ट शब्दात वाचन करता येत नाही. किमान अध्ययन क्षमता प्राप्त नाही. इत्यादीबाबत त्रुटी दिसून येतात. असे माझे अनुभव आहेत. अशा प्रकारची त्रुटी मुलांच्या मराठी विषयाबाबत होऊ नये त्या संबंधी कारण-मिमांसा करणे अत्यंत जरूरीचे असल्याने या विषयाची संशोधनासाठी निवड केली.

प्रस्तुत संशोधक मराठी विषयाची पदव्युत्तर परीक्षा उत्तीर्ण झालेला असून त्याने २२ वर्षे प्राथमिक शाळेत अध्यापन केले आहे. गेली दोन वर्षे केंद्रप्रमुख म्हणून केंद्रीय प्राथमिक शाळा, गांधीनगर क्र.७९ येथे कामकाज पाहात आहे. त्यामुळे मराठी विषयाचे अध्ययन-अध्यापन हा त्यांच्या जिव्हाळ्याचा विषय आहे. हेही या विषयाची संशोधनासाठी निवड करण्याचे एक प्रमुख कारण आहे.

१.२ संशोधन समस्येचे शाब्दांकन :

प्रस्तुत समस्येचे शाब्दांकन पुढील प्रमाणे आहे.

" करवीर तालुक्यातील प्राथमिक शाळांमधील मराठी विषयाच्या अध्यापनाच्या आजच्या स्थितीचा चिकित्सक अभ्यास . . . "

संशोधन हा एक शास्त्रीय अभ्यास असल्याने विविध संज्ञांचा वापर करताना तो एकाच आणि त्याच अर्थाने सातत्याने करणे

आत्याचे आहे. त्यासाठी संशोधनात वापरलेल्या संज्ञांच्या व्याख्या करणे आवश्यक आहे. सबब संशोधन समस्येच्या विधानातील महत्वाच्या शब्दांच्या व्याख्या पुढील प्रमाणे केलेल्या आहेत.

करवीर तालुका :

कोल्हापूर जिल्हयाचे १२ तालुके आहेत, - (१) करवीर, (२) पन्हाळा, (३) हातकणंगले, (४) मुद्गरगड, (गारगोटी), (५) चंद्राड, (६) आजरा, (७) गडहिंगलज, (८) गगनबावडा, (९) शिरोळ, (१०) राधानगरी, (११) कागल, (१२) शाहूवाडी.

करवीर तालुका हा कोल्हापूर जिल्हयाचा एक तालुका आहे. यामध्ये १७७ प्राथमिक शाळा आहेत. त्यापैकी दोन शाळा सिंधी माध्यमाच्या आहेत. १७५ प्राथमिक शाळा मराठी माध्यमाच्या आहेत.

प्राथमिक शाळा :

या क्षेत्रात इयत्ता १ ली ते इयत्ता ४ थी चे वर्ग अपेक्षित आहेत.

मराठी विषय :

महाराष्ट्र राज्यातील बहुसंख्य लोकांची मराठी ही मातृभाषा आहे.

चिकित्सक :

चिकित्सक म्हणजे सखोल, सांगोपांग, समीक्षणात्मक अभ्यास होय. प्राप्त परिस्थिती कशी आहे ? ती तशी का आहे ? ती सुधारण्यासाठी काय केले पाहिजे ? याचा घेतलेला शोध होय.

प्रस्तुत संशोधनापुरते सांगायचे झाल्यास करवीर तालुक्यातील प्राथमिक शाळा मराठी विषयाच्या अध्यापनाची

१.१ संशोधन विषयाचे महत्त्व :

प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची सुरुवात मराठी मातृभाषेतून होते. त्यामुळे मराठी विषयाचे महत्त्व फार आहे. या स्तरावर ६ + ते १० + वयांची बालकांचा समावेश होतो. मानसशास्त्रीय दृष्ट्या हे व्यक्ती अतिसंस्कारक्षम असते. तसेच संवेदनशील असते. या व्यक्तींमधील बालक प्रथमच घरातून शाळेत येत असतो. कुटुंबातील, आजूबाजूच्या सामाजिक, वातावरणातील विविध संस्कार त्यांच्यावर झालेले असतात.

प्रस्तुत शोधनिबंधात प्राथमिक स्तरावर मराठीचे अध्ययन करतांना विद्यार्थ्यांना येणा-या उच्चवर्गीयांचा विचार केलेला आहे. आणि या विद्यार्थ्यांना येणा-या उच्चवर्गीयांची शोध घेतला आहे. विशेषतः या संदर्भात अध्ययन करतांना येणा-या उच्चवर्गीयांच्या, अध्यापनातील त्रुटी, अध्ययनाशी निगडित असलेल्या गोष्टीबाबत सूचना, मराठीचे अध्ययन, अध्यापन अधिक प्रभावी व्हावे यासाठी अभ्यासपूरक कार्यक्रम इत्यादींचा विचार केला असल्याने संशोधनाला वास्तवाचा आधार मिळालेला आहे.

प्रस्तुत विषयाच्या संशोधनाने प्राथमिक स्तरावर दैनंदिन अध्ययन अध्यापन कार्यात सुधारणा घडवून आणाऱ्याच्या दृष्टीने निश्चितच मदत होईल असा विश्वास वाटतो.

१.४ संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचे समालोचन :

प्रस्तुत विषयाशी संबंधित संशोधनात्मक अभ्यासाचा शोध घेण्यासाठी संशोधकाने पुढील ग्रंथांचे अवलोकन केले -

- १) दि थर्ड इंडियन इयर बुक ऑफ एज्युकेशन रिसर्च, एन्.सी.ई.आर.टी. न्यू दिल्ली.
- २) दि सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन, संपादन डॉ. एम्.व्ही.बुच, सेंटर ऑफ ॲडव्हान्स स्टडी इन एज्युकेशन, दि एम्.एस्. युनिव्हर्सिटी, बरोडा.
- ३) एज्युकेशन इनव्हेस्टीगेशन इन इंडियन युनिव्हर्सिटीज (१९३९-१९६१) एन्.सी.ई.आर.टी., न्यू दिल्ली.
- ४) एज्युकेशन इनव्हेस्टीगेशन इन युनिव्हर्सिटीज इन महाराष्ट्र (१९३९-१९७०) स्टेट इन्स्टिट्यूट ऑफ एज्युकेशन, पुणे-३०.
- ५) दि सेकंड सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन (१९७२-१९७८) संपादक डॉ. एम्.बी. बुच, सोसायटी फॉर एज्युकेशनल रिसर्च ॲन्ड डेव्हलपमेंट, बरोडा.
- ६) एज्युकेशनल रिसर्च इन दि युनिव्हर्सिटी ऑफ बॉम्बे संपादिका डॉ.(सौ.) प्रतिभा देव, डिपार्टमेंट ऑफ एज्युकेशन, युनिव्हर्सिटी ऑफ बॉम्बे, १९८१.

- ७) एज्युकेशनल रिसर्च इन युनिव्हर्सिटीज इन महाराष्ट्र, प्लॅटिनम, ज्युबिली, इअर व्हाल्यूम, संपादक डॉ. एन्.के. पाटोके, एम्.टी. कॉलेज, बॉम्बे, १९८३.
- ८) भाषा व साहित्य - संशोधन (आवृत्ती १९८१) संपादक - डॉ. वसंत स. जोशी, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे-३०.

वरील ग्रंथाचे नीट काळजीपूर्वक अवलोकन केले असता प्रस्तुत विषयाशी संबंधित असे संशोधन अद्याप दिसत नाही. मात्र या विषयी लेखन, चर्चा, परिसंवाद वेळोवेळी झालेले आहेत. या दृष्टीनेही या विषयाचे संशोधन नाविष्यपूर्ण आहे असे म्हणता येईल.

१.५ संशोधनाची उद्दिष्टे :

प्रस्तुत संशोधनाची पुढील उद्दिष्टे आहेत -

- १) प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीच्या अध्यापनासंबंधीच्या अडचणींचा शोध घेणे.
- २) प्राथमिक स्तरावरील अध्ययन-अध्यापनाच्या अडचणींचा शोध घेउन त्याचे निराकरण करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.
- ३) महाराष्ट्र राज्यात मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी प्राथमिक स्तरावर काय काय करता येईल याचा शोध घेउन शासकरी करणे.

- ४) मराठी विषयाचा अभ्यास करतांना विद्यार्थ्यांना कोणत्या अडचणी येतात त्यांचा शोध घेणे.
- ५) मराठी विषयाचे अध्यापन करतांना शिक्षकांना येणा-या अडचणींचे निराकरण करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.
- ६) मराठी विषयाचे अध्यापन करतांना विद्यार्थ्यांना येणा-या अडचणींचे निराकरण करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

१.६ संशोधनाच्या मर्यादा :

या संशोधनाच्या मर्यादा खालील प्रमाणे सांगता येतील.

- १) हे संशोधन इयत्ता १ ली ते इयत्ता ४ थी च्या प्रथम भाषा मराठी या विषयाच्या पाठ्यपुस्तकांच्या अध्यापनापुरतेच मर्यादित आहे.
- २) हे संशोधन कोल्हापूर जिल्हयातील करवीर तालुक्यातील मराठी माध्यमांच्या प्राथमिक शाळापुरतेच मर्यादित आहे.

१.७ संशोधन पध्दती :

हे संशोधन वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्याने सर्वेक्षणात्मक पध्दती वापरली आहे. या विषयाच्या समस्यांच्या संदर्भात सद्यःस्थिती कोणाती आहे हे जाणून घेण्यासाठी ही संशोधन पध्दती उपयोगी ठरणार आहे. या पध्दतीच्या आधारे मिळालेल्या सामग्रीचे संकलन, वर्णन स्पष्टीकरण व मूल्यांकन केले असून चांगल्या परिवर्तनासाठी शिफारशी करण्यात आल्या आहेत.

प्रस्तुत शोधनिबन्धात दोन भाग पडतात -

- १) अध्ययन-अध्यापनातील उच्चणी कोणत्या त्याचे सर्वेक्षण करून आढावा घेणे.
- २) त्याचे निराकरण करून निष्कर्ष काढणे व शिफारशी करणे.

पहिल्या विभागात अध्यापनासंबंधीच्या उच्चणीचा शिक्षक प्रश्नावलीद्वारा आढावा घेतला आहे.

मराठी विषय शिक्षकवितांना येणा-या उच्चणी जाणून घेण्या-साठी अध्यापकांसाठी एक प्रश्नावली तयार करण्यात आली.

विद्यार्थ्यांसाठी मुलाखत सूची परिशिष्ट "अ" मध्ये दिलेली आहे. या प्रश्नावलीत एकूण ७ प्रश्न दिले आहेत. परिशिष्ट "ब" मध्ये अध्यापक प्रश्नावली (मुलाखत सूची) दिली आहे. एकूण प्रश्न ४० आहेत.

१.८ प्रकरणीकरण :

वरील परिच्छेदात वर्णन केलेल्या साधनांच्या साहाय्याने गोळा केलेल्या सामग्रीचे विश्लेषण, वर्गीकरण, करून अन्वयार्थ लावलेला आहे. अन्वयार्थावर आधारित निष्कर्ष काढलेले असून त्याप्रमाणे शिफारशी केलेल्या आहेत. या सर्वांच्यापुढे दिल्याप्रमाणे पाच प्रकरणात विभाजन केलेले आहे.

प्रकरण पहिले : प्रास्ताविक

या प्रकरणामध्ये ही समस्या कशी निर्माण झाली याचा उहापोह केला असून समस्येचे शाब्दांकन केले आहे. संशोधनाचे महत्त्व, व्याप्ती, मर्यादा, स्पष्ट करून कोणती संशोधन पध्दती उपयोजिली हे नमूद केलेले आहे. थोडक्यात हे प्रकरण संशोधनाची पार्श्वभूमी स्पष्ट करणारे आहे.

प्रकरण दुसरे : प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्ययन

अध्यापन

प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्ययन अध्यापन हा संशोधनाचा विषय असल्यामुळे, प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्यापनाचे महत्त्व, मातृभाषा मराठी अध्यापनाची उद्दिष्टे, मराठीच्या अध्यापन पध्दती, मराठी अध्यापनपूरक उपक्रम, मराठीचा अध्यापक इत्यादी गोष्टींचा उहापोह केलेला आहे.

प्रकरण तिसरे : संशोधन पध्दती

अभ्यास विषयाचा आराखडा, वापरलेल्या पध्दतीचे वर्णन, संशोधन सामग्रीचे स्वरूप, संशोधन सामग्री गोळा करण्यासाठी वापरलेली साधने, जनसंख्या व नमुना निवड, सामग्रीचे विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन इत्यादी माहिती प्रस्तुत प्रकरणात दिली आहे.

प्रकरण चौथे : संशोधन सामग्रीचे विश्लेषण आणि कार्यपध्दती

प्रस्तुत प्रकरणात विद्यार्थ्यांच्यासाठी मुलाखत सूची, अध्यापकांच्या साठी मुलाखत सूची द्वारे गोळा केलेल्या माहितीचे वर्गीकरण व विश्लेषण करून त्यांचा अन्वयार्थ लावण्यात आलेला आहे.

प्रकरण पाचवे : निष्कर्ष व शिफारशी

संशोधन सामग्रीच्या आधारे वस्तुस्थितीचे निश्चितीकरण करण्यात आलेले आहे. त्यातून निष्कर्ष काढलेले आहेत. काढलेल्या निष्कर्षांच्या आधारे शिफारशांचा निर्देश करण्यात आलेला आहे. तसेच संशोधनाविषयीच्या अनुषंगाने पुढील संशोधनासाठी उपयुक्त ठरणा-या समस्यांचा निर्देश केलेला आहे.

.....

• मातृभाषा ही हृदयाची भाषा आहे •

- महात्मा गांधीजी